

Filozofija i politički mitovi: Izazovi koncepta Ernsta Cassirera

Ivo Džinić*

Sažetak

U pozadini ovoga članka stoji filozofija mita njemačkoga filozofa židovskog podrijetla Ernsta Cassirera (1874.–1945.), koji se problemom mita bavio dugi niz godina, iz različitih gledišta: od mita kao važnoga elementa u spoznajno–teorijskom smislu, preko njegova značaja za filozofiju kulture i filozofske antropologije, pa sve do njegove uloge u okviru političke filozofije. Potonjim se Cassirer počinje intenzivno baviti u tridesetim i četrdesetim godinama 20. stoljeća, pokušavajući analizirati način na koji se mit koristi kao moćno političko oružje unutar totalitarnih političkih opcija. Njegovo istraživanje ide u pravcu povijesnoga istiskivanja mitske zajednice, koje su provele pravne i političke institucije, s jedne strane, te povratka mita u društvenu zbilju u 20. stoljeću, kao snažnoga političkog oružja unutar totalitarnih političkih uređenja, s druge strane. U središtu ovoga članka stoji Cassirerova analiza uloge razuma i filozofije u svrhu stabiliziranja mitskih energija ljudske svijesti i reflektiranja nad stvarnošću političkoga mita. Cilj je članka kritički osvrt na Cassirerovo razumijevanje takve uloge filozofije u kontekstu modernih političkih mitova, kao i ukazivanje na neke izazove njegova koncepta.

Ključne riječi: Cassirer, mit, politički mit, totalitarizam, filozofija, analitički instrumentarij

Uvod

Njemački filozof židovskoga podrijetla Ernst Cassirer (1874.–1945.) u cjelokupnom se svojem znanstvenom radu uglavnom orijentirao na filozofiju spoznaje, filozofiju kulture, filozofsku antropologiju i društveno–političku filozofiju. Razvoj njegove filozofske misli može se pratiti kroz četiri faze. U prvoj je fazi Cassirer bio pod snažnim utjecajem neokantovstva, pri čemu je njegova filozofska misao bila u znaku teorije spoznaje. Nakon toga uslijedila je razrada

* Doc. dr. sc. Ivo Džinić, Odjel za kulturologiju, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Adresa: Trg Svetog Trojstva 3, 31000 Osijek, Hrvatska. E–pošta: ivo.dzinic@os.t-com.hr

znamenite *Filozofije simboličkih formi*¹ u tri toma, po kojoj je Cassirer i danas najviše prepoznatljiv. Mnogi drugi vidovi njegova filozofskog mišljenja svoj su temelj uglavnom poprimili upravo u tom djelu. U *Filozofiji simboličkih formi*² Cassirer, pod utjecajem neokantovstva, uzima u razmatranje i spoznajno–teorijski vid mitskoga mišljenja. Kada je uslijed zbivanja u Europi pred početak Drugoga svjetskog rata preselio u Sjedinjene Američke Države, u njegovu se filozofskom pristupu dogodio nov zaokret, i to u pravcu antropologije i društveno–političke filozofije kao dvije daljnje faze u razvoju njegove filozofske misli i susljedan nastavak njegova cjelokupnog filozofskog opusa.³ Nakon istraživanja mita sa spoznajno–teorijskoga aspekta, Cassirer je promijenio eksplicitni pravac istraživanja te se usmjerio prema društveno–političkoj perspektivi i istraživao kako su mitsku zajednicu, s jedne strane, povijesno svladale pravne i političke institucije, a s druge strane, kako se mit u tridesetim i četrdesetim godinama dvadesetoga stoljeća vratio u društvenu zbilju kao vrlo snažno političko oružje unutar totalitarnih političkih kretanja. U tom kontekstu Cassirer mit više nije shvaćao kao nadiden majčinski temelj (*Mutterboden*) različitih simboličkih formi, kako je to očitovao u ranijim spisima, nego više kao novu moć modernoga političkog mišljenja.⁴ Spomenutom problematikom Cassirer se bavio u svojoj posthumno objavljenoj studiji *Mit o državi* (*The Myth of the State*)⁵ iz 1944. godine, nastojeći prikazati vlastito viđenje i analizu nastanka i razvoja totalitarnih režima općenito i, konkretno, pojavu nacionalsocijalizma u Njemačkoj.⁶

Želi li se Cassirerova politička misao vrijednosno procijeniti, valja prije svega reći da on nije imao jasno prepoznatljivu i specifičnu političku teoriju, pogotovo ne u današnjem smislu riječi. Cassirer je bio mislilac koji se više zanimao za duhovne, kulturološke i povijesne životne fenomene, te ga neka druga područja

1 Naziv pisan u kurzivu označava trotomno Cassirerovo djelo u kojem detaljno razmatra jezik, mitsko mišljenje i znanstvenu spoznaju kao simboličke forme, a bez kurziva označava filozofiju simboličkih formi kao Cassirerov filozofski sustav.

2 Ernst Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*: 1. Die Sprache, 2. Das mythische Denken, 3. Phänomenologie der Erkenntnis, Hamburg, 2010. Djelo je prevedeno i na srpski jezik pod naslovom *Filozofija simboličkih oblika*: 1. Jezik, 2. Mitsko mišljenje, 3. Fenomenologija saznanja, Novi Sad, 1985.

3 Usp. Heinz Paetzold, *Ernst Cassirer zur Einführung*, Hamburg, 2008, 13–14.

4 Usp. Esther Oluffa Pedersen, *Die Mythosphilosophie Ernst Cassirers. Zur Bedeutung des Mythos in der Auseinandersetzung mit der Kantischen Erkenntnistheorie und in der Sphäre der modernen Politik*, Würzburg, 2009, 206–207.

5 Ernst Cassirer, *Mit o državi*, Beograd, 1972.

6 Činjenica je da Cassirer u svojoj filozofiji simboličkih formi i u njezinoj sustavnoj izgradnji nije značajnije mjesto dodijelio normativnim oblicima duha, kao što su pravo i moral. Bez obzira na to, ne može mu se predbaciti manjkav smisao za praktičnu filozofiju (etiku, moral, pravo, politiku), kao što to, uz ovdje razmatranu studiju o mitu o državi, pokazuju i neke druge njegove rasprave, primjerice o švedskom filozofu Axelu Hageströmu (1939.), o Kantovoj kritičkoj etici (1918.), o Jean–Jacquesu Rousseau (1932.), o republikanskom ustavu (1929.), o preobražajima nastrojenosti prema državi i teoriji države u njemačkoj povijesti (1930.), o filozofiji prosvjetiteljstva (1932.) i sl. Usp. Ingeborg Villingner, Ernst Cassirer (1874.–1945.). Eine symbolische Logik des Politischen –u: Martin Ludwig Hofmann i sur., *Culture Club. Klassiker der Kulturtheorie*, Frankfurt am Main, 2004, 77.

društveno–političkoga života nisu u tolikoj mjeri zaokupljala. Temeljna nakana Cassirerove političke filozofije uvijek je išla u pravcu isticanja etičke dimenzije, kako u samoj filozofiji, tako i u kulturi i u politici, te želje da se ta etička dimenzija u svima njima trajno sačuva.⁷ Stoga se njegovoj političkoj filozofiji može pristupiti s dvaju stajališta: prvo, s obzirom na položaj koji pravo i država imaju u cjelokupnome sustavu filozofije simboličkih formi, drugo, s obzirom na ulogu koju filozofija ima u društvu, kao analiza stanja kulture i njezinih negativnosti, što bi posljedično trebalo potaknuti i na moguće političko djelovanje.⁸

U središtu interesa ovoga članka stoji Cassirerov koncept uloge razuma i filozofije u kontekstu društveno–političkih zbivanja, napose fenomena političkih mitova. Stoga će se, upravo na tragu tog drugog načina pristupa Cassirerovoj društveno–političkoj misli nastojati ukazati na neke izazove njegova koncepta, koji u velikoj mjeri pruža i kvalitetnu osnovu za određeno (samo)propitkivanje u tom pravcu. Međutim, prije toga, valja pojasniti osnovne postavke Cassirerove analize fenomena političkoga mita.

1. Uloga mita u društvenom kontekstu

Analizu fenomena modernih političkih mitova u *Mitu o državi* Cassirer uglavnom temelji na zaključcima i rezultatima svojih ranijih studija o mitu. Polazi od usporedbe zahtjeva dominirajućih prirodnih znanosti u suvremenom svijetu za samorazumljivošću racionalnog mišljenja s kapitulacijom tog istog mišljenja u području praktičnoga i društvenoga života pred mitskom misli kao njezinim najvećim neprijateljem.⁹

Taj svojevrsni paradoks Cassirer pojašnjava polazeći od potrebe ispravnog razumijevanja mita i njegovoga djelovanja. Elementi mitskoga su po njemu prisutni u svakoj većoj kulturi, a za razumijevanje razvoja ljudske svijesti od empirijskih pojava daleko je važnija svojevrsna logička struktura kao izraz potrebe života u sredenom univerzumu i nadilaženja bezličnog i kaotičnog stanja stvari i misli.¹⁰ Budući da je jezik onaj kojemu Cassirer pripisuje strogo logički karakter i središnje mjesto u ljudskoj civilizaciji, i budući da između jezika i mita postoji bliska povezanost i slaganje, znači da je i ključ za razumijevanje svijeta mita upravo u razumijevanju naravi tog slaganja.¹¹ Osim toga, Cassirer smatra kako je za ispravno razumijevanje mita potrebno poći i od proučavanja obreda, čija je glavna karakteristika afektivnost, a ne racionalno mišljenje.¹² Općenito se, prema Cassireru, bitno obilježje mita sastoji u činjenici da se ne rada samo

7 Usp. Roman Parkhomenko, *Cassirers politische Philosophie. Zwischen allgemeiner Kulturtheorie und Totalitarismus–Debatte*, Karlsruhe, 2007, 68.

8 Usp. Enno Rudolf –Bernd Küppers (ur.), *Kulturkritik nach Ernst Cassirer*, Hamburg, 1995, 130.

9 Usp. Ernst Cassirer, *Mit o državi*, str. 37.

10 Usp. *Isto*, 47.

11 Usp. *Isto*, 48.

12 Usp. *Isto*, 55.

iz intelektualnih procesa, nego da izbija iz dubokih ljudskih emocija kao njihov izraz, odnosno kao emocija pretvorena u sliku. Pri tome, specifičnost ljudskih emocija sastoji se u načinu simboličkog izražavanja i zadaći objektiviranja, pa u tom smislu mit ispunjava objektivirajuću funkciju u pogledu ljudskih osjećaja, ali djeluje također i u duhovnom razvoju čovječanstva jer predstavlja objektiviranje društvenog iskustva čovjeka.¹³

Polazeći od takvog razumijevanja mita, Cassirer je u *Mitu o državi* nastojao pokazati kako mit stoji u temeljima predodžbi o društvenosti, a zatim i predodžbi o društvima. Mitska tumačenja društvenosti bitno su ukorijenjena u prihvaćanju da je društvo zapravo božanska ustanova, koja se temelji na kolektivnom osjećaju zajedništva i mitskom razumijevanju svijeta. Nasuprot takvim predodžbama o zajednici i mitskoj organizaciji društva postupno se razvijalo racionalno razumijevanje društvenosti i predodžba o državi kao onoj koja se temelji na racionalnoj organizaciji, odnosno ljudskim djelatnostima i dogovorima. Međutim, unatoč toj postupnoj zamjeni mitske organizacije društva onom racionalnom, Cassirer ističe kako su u društveno-političkom iskustvenom prostoru uvijek moguće iznenadne erupcije i potresi, napose u nestabilnim vremenima čovjekova društvenog života.¹⁴ Upravo takva vremena predstavljaju plodno tlo za povratak mita u društveno-politički život.¹⁵

Stoga Cassirer političko područje koncipira kao polje napetosti u kojem se poigravaju kako racionalne tako i mitske snage, pri čemu moderan politički mit predstavlja sasvim novo oružje u tom prostoru. On nije samonikli i divlji plod pjesničke mašte, nego je vješto smišljen umjetni proizvod, koji su stvorili stručni i lukavi zanatlije. Upravo u vrijeme silnoga napretka i industrije mitovi se prave na isti način kao i sva druga moderna oružja.¹⁶ Moderni politički mit društveno je sredstvo za potkopavanje osobne i političke slobode, a samim time i za potkopavanje pozitivnih strana kulturnih konflikata napose u teškim kriznim vremenima. On hegemonizira pojedine životne vrijednosti, kao, primjerice, vrednovanje samo jedne rase. Njegova pojava za Cassirera je znak duboke krize europskoga racionalizma i očajničkoga sredstva kojemu čovjek pribjegava zbog teškoga životnog položaja. Što je čovjekov položaj teži i beznadniji, to je veća potreba za mitom. Kad um zataji, kad ništa više ne vrijedi pozivanje na razložno odnosno kritičko mišljenje, ostaje vjera u moć čuda i misterija. On se pritom koristi mitskim elementima za prizivanje ljudskih emocija kroz povećanje čovjekove afek-

13 Usp. *Isto*, 73.

14 Cassirer je, naime, pod utjecajem englesko-američke antropološke tradicije i, posebice, na temelju rezultata istraživanja Bronislawa Malinowskog (1884.–1942.) došao do zaključka kako mitovi i njima odgovarajuće ritualne prakse ispunjavaju važnu funkciju ponajviše u kriznim vremenima, jer oni društvenoj zajednici daju oblik i pridonose da se i u vremenima krize taj društveni oblik ne rasprši. Poradi svladavanja takvih kriznih situacija, bilo da je riječ o krizama društvene bilo ekonomske naravi, mitovi dobivaju i svojevrsnu političku funkciju jer svojim elementima omogućuju ljudima neograničenu identifikaciju s određenim kolektivom. Usp. Ernst Cassirer, *Mit o državi*, 272.

15 Usp. *Isto*, 273.

16 Usp. *Isto*, 275.

tivnosti, kroz ritualiziranje svakidašnjega života, kroz iniciranje magijskoga djelovanja kao oblika političkoga posredovanja te, s tim usko povezano, kroz širenje vjere u sudbinu. Najdubljim kolektivnim željama moderni politički mit daje svoj glas i obećava rasterećenje svake osobne odgovornosti, zbog čega postaje gotovo neodoljiv.¹⁷ Ekstremni primjer modernoga političkog mita i direktni povod Cassirerove analize je fenomen nacionalsocijalizma u Njemačkoj, za Cassirera očit primjer povratka mita u društvenu zbilju kao snažnoga političkog oružja unutar totalitarnih političkih gibanja.

2. Zadaća filozofije u odnosu na politički mit

Na koncu svoje studije *Mit o državi* i analize tehnike modernih političkih mitova Cassirer postavlja pitanje o mogućnostima pomoći filozofije i znanstvene misli u borbi protiv političkoga mita.¹⁸ Kritizirajući gubitak svake nade kod ondašnjih filozofa da bi mogli utjecati na tijek političkih i društvenih događanja, Cassirer je istaknuo snažnu ulogu razuma i filozofije općenito u svrhu stabiliziranja mitskih energija ljudske svijesti, naravno, koliko je to moguće i u određenim granicama.

Kao i u ranijoj analizi razvoja političkoga mita u svojoj studiji,¹⁹ Cassirer se i u tom kontekstu ponovno dotiče Hegela. Naime, Cassirer pokazuje svoje neslaganje s Hegelom i njegovim konceptom države koja se temelji na moći. Takva će tvrdnja, prema Cassireru, u kasnijem slijedu političkih događanja pokazati da se Hegelova tragična sudbina sastoji u tome što je on »nesvjesno oslobodio okova najiracionalnije sile koje su se ikada pojavile u čovjekovom društvenom i političkom životu«, na temelju čega Cassirer u nastavku zaključuje da »nijedan drugi politički sustav nije toliko učinio za pripremu fašizma i imperijalizma koliko Hegelovo učenje o državi.«²⁰ Takvu Cassirerovu zaključku pridonijelo je i Hegelovo mišljenje kako samo jedna nacija u svakom vremenskom razdoblju predstavlja stvarnu reprezentaciju svjetskoga duha (*Weltgeist*), pa iz toga proizlazi i njezino pravo da upravlja svim drugim nacijama, koje su u tom vremenskom razdoblju praktički bespravne.

Cassirer se posebno suprotstavlja Hegelovoj tezi da su pojedinci u svojoj jedinstvenosti samo instrumenti istoga svjetskog duha, što bi značilo da se individualno mišljenje nikako ne može uzdići iznad svoga vremena, te da razum uvijek

17 Usp. *Isto*, 278–279.

18 Usp. *Isto*, 286.

19 Cassirer najveći dio svoje studije *Mit o državi* posvećuje upravo analizi razvoja fenomena političkoga mita, pa u tom kontekstu polazi već od starogrčke filozofije i Platonove teorije države, preko srednjovjekovne religiozne i metafizičke te pravne pozadine iste teorije, pa sve do prirodnopravne teorije države i filozofije prosvjetiteljstva. Na koncu te svoje opsežne analize dotiče se i teorije heroja Thomasa Carlylea (1795.–1881.), teorije rase Arthura de Gobineua (1816.–1882.) te teorije prava i države Wilhelma Friedricha Hegela (1770.–1831.), odnosno onih teorija čije su postavke kasnije bile do kraja instrumentalizirane u svrhu nastanka i opravdanja pojave nacionalsocijalizma u Njemačkoj kao ekstremnoga oblika modernog političkog mita.

20 Ernst Cassirer, *Mit o državi*, 268.

ostaje skučen u svojem povijesnom korzetu. Bez obzira na vrlo visoko mišljenje o vrijednosti i dostojanstvu filozofije, Hegel je, podsjećajući Cassirer, tvrdio da filozofija uvijek stiže prekasno za preobražaj svijeta. Cassirer je mišljenja da razum ne ostaje nužno zatočen u svojem trenutačnom svijetu, nego da on taj svijet može nadići. Analogno tomu, Cassirer se ne slaže niti s Hegelovom tezom da je filozofija samo njezino vrijeme koje je obuhvaćeno mislima i da ona ne može nadići svoj svijet.²¹ Cassirer smatra da je povijesno samoograničenje filozofije u potpunoj suprotnosti i s njezinim sveopćim karakterom i s njezinom poviješću. Po njemu filozofija itekako može misliti preko i protiv svoga vremena, kako o tome svjedoče brojni veliki mislioci prošlosti, koji nisu karakterizirali samo svoje vrijeme obuhvaćeno mišlju, nego su nerijetko mislili i preko i protiv svojega vremena. Cassirer tu ističe intelektualnu i moralnu hrabrost filozofa bez čega filozofija nikada ne bi ispunila svoju svrhu i zadatak u čovjekovu društvenom i kulturnom životu.²²

Tako se filozofija ne smije olako odreći refleksije nad stvarnošću političkoga mita niti samo pasivno očekivati bilo kakav sud svijeta o toj stvarnosti. Njezina je uloga daleko veća. Ona ima ne samo pravo, nego i obvezu reflektiranja nad političkim datostima u kulturnom i društvenom životu čovjeka s ciljem što boljega razumijevanja tih datosti, kako bi eventualno na vrijeme upozorila na svu njihovu ozbiljnost. Cassirer, doduše, priznaje kako filozofija u suočavanju s političkim mitovima njih ne može do kraja uništiti jer to nadilazi njezine mogućnosti. Ističe kako nije dovoljna samo naknadna refleksija filozofije nad povijesno–društvenim događajima, jer na taj način ona nerijetko kasni u procesima svjetskih zbivanja i promjena. Filozofija uvijek može prokazati što politički mit po sebi znači i kako ga preduhitriti ukoliko se na vrijeme otkriju njegovo podrijetlo, struktura te njegove metode i tehnika. Iako je mit, prema Cassireru, neranjiv i neosjetljiv na racionalne argumente, pa razum i filozofija utoliko imaju problem u suočavanju s njim, ipak je pomoć filozofije od presudne važnosti u stvaranju bilo kakve strategije za borbu s mitom.²³

Valja na koncu istaknuti kako se takav Cassirerov zaključak podudara i s tvrdnjom Theodora Adorna i Maxa Horkheimera u *Dijalektici prosvjetiteljstva* da, uz pravedan ekonomski poredak kao jedini način da se ljudima omogući poželjna društvena širina i međusobno razumijevanje, posebnu zadaću ima i znanstvena ili filozofska misao u suočavanju sa svim oblicima modernoga političkog mita. Na taj bi se način uspjela promijeniti i struktura ljudskoga karaktera prema sve većoj samoodgovornosti i pojedinac ne bi dopuštao nikakve oblike impresioniranosti autoritetom i ugnjetavanja slabijih.²⁴

21 Usp. *Isto*, 265.

22 Usp. *Isto*, 286.

23 Usp. *Isto*.

24 Usp. Tobias Bevc, *Kulturgenese als Dialektik von Mythos und Vernunft. Ernst Cassirer und die Kritische Theorie*, Würzburg, 2005, 377.

3. Neki izazovi Cassirerova koncepta

3.1. Svijest o ograničenim mogućnostima filozofije

Cassirerova analiza povijesnoga razvoja i povratka mita u društveno–politički kontekst, kao i tehnike modernih političkih mitova na kojima se, prema njemu, temelje svi oblici totalitarnih društvenih uređenja, bez sumnje predstavlja snažan izazov za sva vremena. Naime, već gore spomenuta Cassirerova napomena kako ljudi u očajnim i kriznim situacijama pribjegavaju i očajnim sredstvima, predstavlja svojevrsnu najavu opasnosti neprestanoga povratka mitskih elemenata u čovjekovu društvenom i političkom životu. Ta opasnost ostaje trajno aktualnom. Mit je uvijek politički atraktivan pojam, pa tako i u današnje vrijeme, te se nerijetko može čitati i o samom okretanju prema mitu ili »neomitskom povratku«.²⁵

Ukazujući na Cassirerov koncept kao snažan izazov, valja reći kako tezom o ulozi filozofije u odnosu na politički mit ne ostavlja dojam instrumentalizacije i preuzetnoga pouzdanja u filozofiju. On, upravo suprotno, poprilično odmjerenom i opreznom formulacijom takve uloge filozofije ostavlja dojam mislioca koji je svjestan ograničenosti racionalnih promišljanja društveno–političkih zbivanja općenito, napose u pogledu razvoja i djelovanja političkih mitova. Svojim postavkama ostaje u okvirima realnoga i doista mogućega, jer ne misli da filozofija može sve učiniti, ali je istovremeno uvjeren u njezine potencijale u pogledu rasvjetljenja podrijetla, strukture i cilja političkih mitova, kao i tehnike kojima se vješto koriste.

Na tragu upravo takvog opreznog i odmjerenog određenja uloge filozofije u društveno–političkom kontekstu postaje moguće svojevrsno (samo)propitkivanje o tome je li se moglo i može li se više učiniti u određenom vremenskom kontekstu u pogledu društveno–političkih gibanja. Takvo (samo)propitkivanje predstavlja pravi izazov za filozofiju i znanost općenito i u Hrvatskoj, s obzirom na nemile događaje 20. stoljeća. Iako prema Cassireru samo naknadno reflektiranje nad onim što se dogodilo u društveno–političkom kontekstu ne iscrpljuje mogućnosti filozofije, za početak je jedna takva refleksija i više nego dovoljna da se i u Hrvatskoj ozbiljnije suoči sa svim proteklim turbulencijama, kako bi se onda moglo ozbiljnije pristupiti i onom snažnijem Cassirerovu zahtjevu o ulozi filozofije, što je moguće cjelovitijim upoznavanjem političkoga mita kao neprijatelja racionalne misli.

25 U tom kontekstu može se spomenuti godišnji skup njemačkih romantičara iz 2005. godine na temu »Neizbježnost mita« i njihov zajednički zaključak kako i nakon razlaza s nacionalnim državama tema utemeljiteljskih mitova za izgradnju novih kolektivnih identiteta ostaje aktualnom. Pritom bi literarne i umjetničke znanosti trebale dati svoje doprinos, kako se ti mitovi ne bi samo istraživali, nego uopće tek razvili kao takvi. Usp. Dieter Kraft, *Mythos und Ideologie. Zum politischen und theoretischen Umgang mit einer griechischen Vokabel, Topos –Internationale Beiträge zur dialektischen Theorie*, 2009, 31, 18–19.

Određenih je rasprava na temu totalitarnih uređenja u Hrvatskoj bilo,²⁶ ali na temelju svega što se i kako događalo, očito je toga trebalo biti daleko više.²⁷ Nerijetko se dobiva dojam da se daleko više stranih autora bavilo društveno–političkom problematikom u Hrvatskoj i njezinom okruženju negoli je to slučaj među domicilnim teoretičarima.²⁸ Cassirerova politička filozofija, kako je opisana u knjizi *Mit o državi* i u njegovima ranijim spisima, može i treba dati pozitivan impuls za činjenično i ideološki nepristrano sagledavanje proteklih događaja, kako bi se budućnost društva u Hrvatskoj mogla izgrađivati na zdravim temeljima.

3.2. Poželjni optimizam

Bez obzira na ograničene mogućnosti filozofije u pogledu pravovremenoga djelovanja u društveno–političkom kontekstu i odnosu prema političkim mitovima, Cassirer u svojoj analizi pokazuje gotovo zavidnu razinu optimizma i povjerenja u racionalnu misao, znanost općenito i filozofiju. On žestoko kritizira svoje suvremenike filozofe i proziva ih jer su skeptični kada je riječ o mogućnostima koje filozofija ima u odnosu na političke mitove te na taj je način svode samo na ulogu refleksivnosti i bez nekih većih potencijala. Cassirer, naprotiv, smatra da filozofija može i treba utjecati na kulturna i društveno–politička svjetska zbivanja, bez obzira na ograničenja svojih mogućnosti.

Filozofija je pozvana raspravljati i o problemima suvremenoga svijeta i čovjeka te ne bi smjela tek ravnodušno promatrati najrazličitija svjetska zbivanja. Nerijetko u korijenu brojnih teškoća leže problemi čije je rješenje nemoguće bez sudjelovanja filozofije, stoga se ona jednostavno mora okrenuti bitnim problemima suvremenoga svijeta i čovjeka.²⁹

Je li takva svijest o ulozi filozofije u dovoljnoj mjeri postojala i u Hrvatskoj, teško je do kraja istražiti. No time je i veći izazov za (samo)propitkivanje o svim mogućnostima realizacije takve svijesti. Tek olako konstatirati kako filozofija ne može ništa bitno učiniti u kontekstu društveno–političkih događanja u svakom slučaju ne bi bilo na tragu Cassirera i njegova viđenja uloge filozofije, a i to bi bio svojevrsan znak određene rezigniranosti i indiferentnosti. Zasigurno je najgore

26 Jedan od takvih jest i međunarodni znanstveni skup na temu totalitarizma danas, koji je organiziran na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Osijeku 16. i 17. siječnja 2014. Na okruglom stolu prvoga dana znanstvenog skupa jasno je istaknuto kako takvih suočavanja s prošlošću treba biti više te da još nedostaje suočavanje s komunističkom prošlošću.

27 Vrlo značajnim skupovima u smislu suočavanja s prošlošću ističem četiri velika međunarodna znanstvena skupa pod naslovom »Kultura sjećanja o 1918., 1941. i 1945., te o 1991. godini –Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti«. Svi su radovi objavljeni u istoimenim četirima zbornicima u izdanju biblioteke Disput, Zagreb.

28 U mnoštvu primjera studija stranih autora na temu ratova u bivšoj državi, ali i posljedica tih ratova, sporazuma u Daytonu te nastojanja i mogućnosti izgradnje dobrih međunacionalnih i međudržavnih odnosa, smatram da ovdje nema smisla bilo što izdvajati, nego je dovoljno ukazati na činjenicu kako je na bilo kojem većem svjetskom jeziku u internetski pretraživač potrebno samo upisati neki pojam vezan uz područje bivše države i ratova na njemu i izlistat će se obilna bibliografija o tome.

29 Usp. Gajo Petrović, Čemu Praxis?, *Praxis*, 1964, 1, 1, 3.

što se može dogoditi to da upravo rezigniranost i indiferentnost postanu najširi oblik ophođenja s različitim poteškoćama jer je to najbolji način da se baš ništa ne čini ili pokušava učiniti.³⁰

3.3. *Intelektualna i moralna hrabrost filozofa*

U svojoj analizi mita države i uloge filozofije u društveno–političkom kontekstu općenito i, napose, u pogledu političkih mitova, Cassirer ističe i intelektualnu i moralnu hrabrost samih filozofa kao vrlo važan segment uloge filozofije. Ta tvrdnja ukazuje na kritički vid filozofije i filozofa, koji treba doći do izražaja posebno u teškim i kriznim vremenima. Teško je jasno prosuditi koliko je takav angažman filozofa realan, napose u kontekstu govora o totalitarnim društvenim uređenjima. Nerijetko je pritom riječ i o goloj borbi za opstanak ili život. No, bez obzira na sve, bitno je obilježje svake prave filozofije njegovanje bespoštedne kritike postojeće zbilje, i to kritike koja ide do korijena samih stvari, ne prezajući ni pred kakvim posljedicama.³¹

Ponekad tako nešto tek ustvrditi možda djeluje naivno, pogotovo iz perspektive života u slobodnim pluralnim demokracijama. No činjenica je da su i u najtežim okolnostima uvijek postojali svijetli primjeri opravdanja takve uloge filozofije, zasigurno i u Hrvatskoj. Ni sam Cassirer nije se prepustio ludoj ili naivnoj hrabrosti ostanka u Njemačkoj u ondašnjim okolnostima, nego je, racionalno postupajući, prihvatio situaciju i pošao tražiti slobodno utočište, naknadno pokušavajući ukazati na činjenicu zatajenja racionalne misli i filozofije u razvoju i nastanku ekstremnih oblika političkih mitova na europskom tlu, a takvih je primjera prisilnoga odlaska i iz Hrvatske bilo i previše.

3.4. *Povjerenje u snagu razuma i filozofije*

Naposljetku, Cassirerovo viđenje uloge filozofije u političkim mitovima dobiva još veću snagu kada se u obzir uzme širi kontekst njegove biografije. Unatoč svemu što je proživljavao i dalje je vjerovao u snagu ljudskoga razuma i filozofije te ostao optimističan i zalagao se za vrline intelektualne i moralne hrabrosti znanstvenika i filozofa. Od 1919. bio je profesor filozofije na tek utemeljenom Sveučilištu u Hamburgu, gdje je radio do 1933. godine. Jedno je vrijeme obnašao i službu rektora te tako bio jednim od prvih rektora židovskoga podrijetla na njemačkim sveučilištima. Po dolasku nacionalsocijalista na vlast u Njemačkoj, Cassirer je 1933. godine emigrirao u Englesku, pogotovo nakon što je donesen zakon o ponovnoj uspostavi strukovnog javnoga službovanja (*Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*), koji je prvenstveno bio usmjeren protiv namještenika židovskoga podrijetla. Pored toga, Njemački nacionalsocijalistički studentski savez diljem zemlje poduzimao je akcije protiv tzv. nenjemačkoga duha (*undeutscher Geist*), usmjeren protiv profesora židovskoga podrijetla na svim visokim učilištima.

30 Usp. Paul Michael Zulehner, *Aufbrechen oder Unterhegen*, Ostfildern, 2003, 15.

31 Usp. Gajo Petrović, *Čemu Praxis?*, 6.

ma. Nakon Engleske, Cassirer je neko vrijeme boravio u Švedskoj, a potom se preselio u Sjedinjene Američke Države te ondje naglo preminuo 1945. godine.

Očito i sam, kao znanstvenik i velik filozof, iznenaden porazom europske racionalne misli, u svojoj postumno objavljenom studiji *Mit o državi* pokušava dokučiti uzroke nastanka nacionalsocijalizma u Njemačkoj kao ekstremnoga oblika jednoga političkog mita. Bez obzira na bojazan kako bi taj fenomen s početka 20. stoljeća mogao predstavljati ostvarenje konačnoga udara njihala kulturnog razvoja, kako ga je Cassirer ranije opisao u svojoj knjizi *O logici kulturnih znanosti (Zur Logik der Kulturwissenschaften)*³² iz 1942. godine, i kako bi to mogao biti nagovještaj prave tragedije kulture, Cassirerova se veličina pokazuje u činjenici da ne gubi vjeru u zdrav razum i moć znanosti i filozofije u pogledu kulturnih i društveno–političkih događaja. Upravo ta činjenica, povezana sa svim prethodno rečenima, treba biti trajno nadahnuće svim znanstvenicima i filozofima u njihovoj brizi za dobro svakoga društva i čitavoga čovječanstva.

Zaključak

Cassirerov koncept modernoga političkog mita polazi od teze kako se u kompleksnim okolnostima suvremenih društava nerijetko zakonska i racionalna rješenja izvanrednih i, posebice, kriznih situacija jednostavno odbacuju ili tabuiziraju, što onda otvara mogućnosti povratka mitova u društveno–politički život. Sam fenomen modernoga političkog mita daleko je širi od onoga što je bio izravni povod Cassirerove studije *Mit o državi*, odnosno nacionalsocijalizma koji je, zapravo, samo jedan ekstreman primjer modernoga političkog mita.

Takva analiza ostavlja mogućnosti pristupa Cassirerovoj društveno–političkoj filozofiji kroz razmatranje uloge filozofije u kulturnom i društvenom životu, što onda posljedično zahtijeva i zauzetiji angažman same filozofije i filozofa. Stoga se u članku nastojalo promišljati upravo u tom pravcu. Pritom se pokušalo Cassirerov koncept uzeti u obzir kao ozbiljan izazov i za određeno (samo)propitkivanje o ulozi filozofije i znanstvene misli u kontekstu političkih mitova. Naime, i društvo u Hrvatskoj u 20. stoljeću moralo se suočiti s različitim političkim mitovima i s njima usko povezanim ideologijama, te proživljavati vrlo turbulentna povijesna razdoblja. Cassirerovo vrlo odmjereno i oprezno ukazivanje na zadaću filozofije u kontekstu političkih mitova ostavlja mogućnost za naknadnu reflek-

32 Ernst Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften*, Hamburg, 2011. U petoj studiji te knjige pod naslovom »Tragedija kulture« (Die Tragödie der Kultur) Cassirer nastoji slikovito prikazati mogućnost konflikata unutar kulture, pa piše o njihalu (Pendel) kulturnog rasta i razvoja. Analizirajući u različitim područjima kulture jedinstveni proces nadmetanja i sučeljavanja između očuvanja postojećeg s jedne strane i svojevrsnog daljnjeg razvoja s druge strane, Cassirer na tom mjestu piše kako taj proces nikada ne prestaje. On smatra kako je ravnoteža među njima uvijek vrlo labilna te se u svakom trenutku može preusmjeriti u novo gibanje, a pritom se s rastom i razvojem kulture sve više širi i amplituda kretanja njihala. I bez obzira na to što unutarnje napetosti time bivaju sve snažnije, prema Cassireru ta se drama kulture neće pretvoriti i u njezinu tragediju, jer suprotstavljene snage, umjesto da se međusobno razore, zapravo skupa rastu jedna s drugom. Usp. *Isto*, 128.

siju znanosti općenito i filozofije kao svojevrsne savjesti kulture,³³ te za (samo) propitkivanje o iscrpljenosti svih mogućnosti koje je znanost i filozofija u proteklom razdoblju mogla učiniti. Cassirerov koncept ne preuveličava niti prejudicira ulogu filozofije i filozofa, pogotovo u okviru totalitarnih društvenih uređenja, ali istovremeno ne dopušta rezignaciju i mirenje s postojećom situacijom, nego pokazuje zavidnu razinu optimizma kada ističe snažnu ulogu razuma i filozofije u svrhu stabiliziranja mitskih energija ljudske svijesti. Nerijetko se pritom od filozofa i filozofije zahtijeva intelektualna i moralna hrabrost, što je u okviru totalitarnih sustava znatno otežano.

Na koncu, kada se u obzir uzmu svi ovi Cassirerovi zahtjevi s njegovom osobnom životnom poviješću, onda ti zahtjevi i cjelokupan njegov koncept još više dobivaju na snazi i predstavljaju snažan izazov za sva buduća vremena. Naime, i suvremeno je doba vrijeme u kojem se u mnogočemu iznova steklo povjerenje u dinamiku i mogućnosti razvoja ljudske kulture. Razlog je tomu zasigurno napredak na znanstvenom području, razvoj tehnike, stvaranje različitih struktura koje idu za osiguranjem svjetskoga mira itd. Brojni su i svjesni naponi progresivnih ljudskih snaga u svladavanju najrazličitijih oblika nehumanosti i ostvarivanja boljšega svijeta. No, takvo obnovljeno povjerenje istovremeno ne bi smjelo dovesti do zastoja u samoj svijesti o zavodljivosti i opasnosti političkih mitova i danas, osobito jer postoji dovoljan broj primjera za takvu opasnost. U tom pogledu Cassirer i njegova analiza u *Mitu o državi* ostaje trajno aktualna i potrebno ju je neprestano uvažavati. Naime, on je vrlo dobro pokazao kako je društveno-političko područje ljudskoga života uvijek i svojevrsno vulkansko područje, koje u svakom trenutku može prouzročiti potrese i erupciju.³⁴

Filozofija, pritom, ne treba i ne može isključivo ostajati kod svakodnevnoga kulturnog i društveno-političkog života, a da iz toga ne uopćava ljudski misaoni odnos prema toj stvarnosti. Isto je tako jasno da ona nikada nije bila niti će ikada biti u toj mjeri društvena sila da bi mogla preokrenuti cjelokupan društveni poredak, osobito ukoliko tom poretku u temelju leže određeni oblici mitskih energija ljudske svijesti. Međutim, isto se tako treba razvijati svijest kako racionalno mišljenje ne smije biti slijepo za različite društveno-političke događaje, pogotovo one koji navješćuju neki oblik totalitarnoga poretka, a samim time, nerijetko, i zasljepljenja racionalnoga mišljenja.³⁵

33 Usp. Ernst Cassirer, *Schriften zur Philosophie der symbolischen Form*, Hamburg, 2009, 126.

34 Usp. Esther–Oluffa Pedersen, *Die Mythosphilosophie Ernst Cassirers*, 236.

35 Usp. Alain Finkelkraut, *Poraz mišljenja*, Zagreb, 1992, 138.

Philosophy and Political Myths: The Challenges of Ernst Cassirer's Concept

Ivo Džinić*

Summary

The philosophy of myth as per the German philosopher of Jewish descent, Ernst Cassirer (1874–1945), serves as a backdrop for this research paper. For a long number of years Cassirer was engaged in the problem of myth from various angles –from myth being an important element in terms of the congruence theory, through its significance for the philosophy of culture and philosophical anthropology, to its role in the sphere of political philosophy. Cassirer begins to study the latter intensively in the thirties and forties of the preceding century in an attempt to analyse the manner in which myth is used as a powerful political weapon within totalitarian political options. His research is directed at cases of historical displacement of the mythical community from juridical and political institutions on the one hand, and on the other hand, the return of myth to 20th century social reality as a strong political weapon within totalitarian political orders. The focus of this paper is Cassirer's analysis of the role of reason and philosophy in stabilizing mythical energies of human consciousness and reflecting on the reality of political myth as well as an ever-clearer understanding of its origin, structure, method and technique. The aim of this article is to critically review Cassirer's grasp of such a role of philosophy in the context of modern political myths, but also the possibility of its being acknowledged as a universally applicable analytical apparatus for the phenomenon of political myths and ideologies.

Key words: myth, political myth, totalitarianism, philosophy, analytical apparatus

* Senior Assistant Ivo Džinić, Ph.D., Culturology Department, Josip Juraj Strossmayer University in Osijek. Address: Trg Svetog Trojstva 3, 31000 Osijek, Croatia. E-mail: ivo.dzinic@os.t-com.hr